

Діалогічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи

У статті розкрито сутність діалогічного підходу в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи, його роль у професійному становленні майбутнього фахівця; проаналізовано форми діалогічної взаємодії викладача і студентів у педагогічному процесі.

Ключові слова: діалог, діалогічна взаємодія, професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи, діалогічний підхід, модель учителя початкової школи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пошук шляхів оптимізації професійного становлення майбутніх учителів початкової школи – *актуальна* й надзвичайно важлива проблема сього-дення, оскільки йдеться не про вдосконалення механічного засвоєння студентами певного обсягу знань, а про формування готовності студентів до творчого їх застосування, майстерного оволодіння професійними вміннями та навичками.

Професійна культура майбутнього вчителя формується на основі усвідомлених, оцінних знань, які мають бути мобільними, керованими, адаптованими до умов педагогічної діяльності, а також на основі сформованих діалогічних умінь, які входять до складу і спеціальних, і загальних умінь та визначаються як здатність особистості виконувати складні комплексні дії задля успішної реалізації діяльності, в основі якої лежить діалог.

Аналіз шкільної практики й рівня готовності студентів – майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності – засвідчує потребу розроблення нових моделей і методик, оскільки традиційні вже недостатньо забезпечують належний рівень їхньої підготовки. А відтак *нагальною є проблема дослідження діалогічного підходу в професійній підготовці вчителя молодших класів.*

Аналіз досліджень цієї проблеми. Підготовка вчителя початкової школи до успішної професійної діяльності – важлива проблема, яку досліджують різні науки, і насамперед педагогіка. Так, вирішальне значення в дослідженні проблем, пов'язаних із підготовкою вчителя до педагогічної діяльності, мають наукові дослідження О. Абдуліної, І. Богданової, М. Євтуха, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, Н. Ничкало, В. Сластьоніна, О. Щербакова, М. Ярмаченка та ін. Специфіка професійної підготовки вчителя початкової школи відображена в наукових дослідженнях А. Алексюка, Н. Бібік, В. Бондаря, С. Гончаренка, І. Зязюна, О. Івлевої, Л. С. Лисенкової, Н. Ничкало, Р. Пріми, О. Савченко, Л. Хомич та ін.

Під час дослідження ми встановили, що професіоналізм – міра, ступінь опанування і реалізації людиною професійно-посадових вимог та відповідного кваліфікаційного рівня їх виконання. Саме професіоналізм педагога, його професійна педагогічна культура – яскравий результат професійної підготовки та готовності до творчої вчительської праці.

Конструктивними в контексті цього дослідження є міркування О. Кіліченко щодо визначення рівня готовності студентів до педагогічної взаємодії як основи педагогічної діяльності за чотирма провідними компонентами: мотиваційним, гносеологічним, аксіологічним, операційним [6]. У свою чергу, Т. Іванова визначає професійно-педагогічну культуру майбутнього вчителя як особистісну інтегративну властивість, особистісне новоутворення, яке містить ціннісний, моральний, креативний, соціальний і технологічний аспекти [3].

Отже, для кожної професії розробляють відповідну модель фахівця, до складу якої входять: професіограма, психограма, професійно-посадові вимоги, кваліфікаційний профіль. За такого розуміння модель фахівця – це аналог його діяльності, виражений у репрезентативних характеристиках, що визначаються в дослідженні умов функціонування сукупності фахівців (М. Пригодій). Над розробленням моделі випускника вищої школи плідно працювали М. Ульязова, О. Смирнова, А. Маркова, С. Чистяков та ін.

Найбільш поширені в педагогічній практиці кваліфікаційні характеристики та професіограми. За тлумаченням А. Маркової, професіограма – це науково-обґрунтовані норми й вимоги професії до видів професійної діяльності та якостей особистості фахівця, які дають йому можливість ефективно

виконувати вимоги професії, отримувати потрібний для суспільства продукт і водночас створювати умови для розвитку особистості самого працівника [8].

На нашу думку, для педагогічної діяльності особливо значущими є психограма як опис особистості вчителя в педагогічній професії та трудограма як опис особливостей педагогічної праці в професії вчителя (А. Маркова, С. Чистяков, Н. Захаров).

Отже, саме модель фахівця виступає системоутворюючим фактором для відбору змісту освіти й форм його реалізації в навчально-виховному процесі у вищому навчальному закладі. Як свідчать результати цього дослідження, важливим для побудови моделі майбутнього вчителя початкової школи є теоретичний аналіз різних підходів до процесу його професійної підготовки. А тому *мета* статті – розкрити сутності та особливостей діалогічного підходу до професійної підготовки вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що професійна підготовка вчителя початкової школи традиційно ґрунтується на дотриманні насамперед системного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. Системний підхід передбачає забезпечення цілісності педагогічного процесу, взаємозв'язку його компонентів, педагогічної системи та особистості. А відтак цей підхід логічно пов'язаний з особистісним, згідно з яким метою і суб'єктом педагогічного процесу є особистість майбутнього фахівця, а, у свою чергу, особистісне та професійне зростання є його результатом. Саме тому особистісний підхід забезпечує визнання особистості студента як найвищої цінності, урахування його інтересів, потреб, переконань, ідеалів в організації навчально-виховного процесу.

Оскільки умовою особистісного зростання людини є її діяльність, то важливим у професійному становленні є реалізація діяльнісного підходу. Лише в конкретній практичній діяльності можливе професійне становлення майбутнього вчителя початкової школи.

У процесі дослідження ми встановили, що професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи здійснюється на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка ґрунтується на діалозі її учасників. Як стверджує І. Бех, діалогічна взаємодія характеризується тим, що активно організуюче ставлення виявляється не лише до предмета спільної діяльності, а й до самого партнера зі спілкування [1]. У цьому контексті Л. Долинська зазначає, що діалогічна взаємодія суб'єктів педагогічного процесу (викладачів і студентів) – складний, полірівневий процес, під час якого здійснюється засвоєння не лише мотиваційно-сміслового аспекту педагогічної професії, а й її предметно-операційного. Отже, відбувається не лише особистісне, а й професійне зростання. Взаємна зацікавленість один одним активізує самопізнання обох учасників, стимулює процеси самовираження, збагачує новими способами саморозвитку [2].

Особливо актуальна діалогічна взаємодія в професійній підготовці вчителя початкової школи. На думку Василя Сухомлинського, справжнім педагогом є лише той, хто в кожному своєму вихованцеві вміє бачити й бачить людину в майбутньому, тобто вчительській праці властива далека перспектива, яка змушує педагога зважувати кожне слово, прораховувати кожен крок, аби не упустити жодного виховного шансу: «Якщо до вас прибіг малюк з широко розкритими від тривоги й хвилювання очима, якщо він тремтячим голосом повідомляє, що там твориться зло або може статися зло, – не заспокоюйте його. Заспокоїте раз, другий, третій, а на четвертий раз уже й заспокоювати не треба буде: він до вас не прийде» [11, с. 235].

Учені стверджують, що внутрішньою умовою діалогічної взаємодії виступають взаємини між викладачем та студентом, які можна кваліфікувати як особистісні. Інакше кажучи, такі взаємини характерні для рівноправних партнерів у спілкуванні, які позитивно ставляться один до другого. Ідеться про те, що викладач для студента є носієм цікавої інформації, авторитетною особою, старшим другом, порадиником і водночас рівноправним партнером. Студент для викладача відповідно виступає індивідуальністю, яка є неповторною, цікавою, творчою, також є рівноправним партнером, який не лише поглинає інформацію, а й готовий до обміну нею. За таких умов позиції педагога і студента – майбутнього вчителя початкової школи – особистісно рівноправні. У цьому контексті доцільно зазначити, що важливою є рольова зміна, тобто викладач не просто вчить студента, повчає його, а навпаки, створює такі умови, за яких студент прагне сам пізнавати щось нове, самовдосконалюватись.

Отже, якщо діяльнісний підхід, як зазначали ми вище, забезпечує переведення студента в позицію активного суб'єкта пізнання, навчання, спілкування, то діалогічний або ж полісуб'єктний підхід

впливає з багатогранності особистості й сприяє розвитку особистісної активності, креативності особистості, її самовдосконаленню та саморозвитку.

На нашу думку, діалогічний підхід, інтегруючись із діяльнісним та особистісним, слугує методологічним підґрунтям професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи.

Особистість дитини розвивається в умовах взаємовідносин з іншими людьми, побудованих за принципом діалогу. Повернемося знову до педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, зокрема до його опису спілкування вчителя з дітьми: «Він буває і гнівним, і обуреним, але ніколи не кричить. І не тому, що докладає зусиль, щоб стримати себе. Діти уміють читати в його голосі десятки відтінків почуття: прикрасі, тривоги, образи. Так, справжній вихователь переживає глибоке почуття образи, коли діти роблять щось не так. Коли він чимось обурений, він говорить пошепки, і клас прислухається до кожного його слова, затамувавши подих. Це не якась спеціальна постановка, вироблення голосу, ні, це йде від душі, від великої внутрішньої культури й виховання почуттів. Діти повсякденно відчують на собі найтоншу реакцію багатой почуттями душі свого наставника на свої вчинки, на свою поведінку. Ця реакція і є той могутній засіб виховання в душі гуманності, без якого немислима школа. Якраз у цій реакції, у цих порухах багатой душі наставника вихованці й відчують його правдивість» [10, с. 498].

Діалогічний підхід забезпечує особистісно-орієнтований стиль відносин викладача вищої школи і студента. На нашу думку, цей стиль можна назвати гуманно-вимогливим, оскільки викладач бачить перед собою творчу особистість студента, майбутнього фахівця, успішну людину, яка може й має в майбутньому досягти великих успіхів, стати професіоналом своєї справи.

Під час дослідження ми встановили, що діалогічний підхід забезпечується при діалогічному спілкуванні, якщо виходити з класифікації К. Митрофанова. Так, автор виділяє вісім стилів спілкування педагога з вихованцями: **усунений** – закритий від вихованців педагог-функціонер без вираженої індивідуальності; **конфліктний** – ці педагоги є прихильниками методів покарання та застосування санкцій проти вихованців (різновид авторитарного стилю); **потуральний** – педагог надає надмірної свободи вихованцям через невпевненість у власних силах, усіяло злагоджують і пом'якшують негативні впливи (аналог ліберального стилю); **авторитарно-монологічний** – педагог демонстративно показує свою зверхність, упевнений у власній здатності харизматично підкорювати своєю владою почуття інших людей, він за будь-яку ціну домагається зовнішнього порядку та ідеальної дисципліни; **самозречений** – той, хто повністю віддає свою душевну енергетику на користь іншим і, насамперед, вихованцям; такі педагоги зазвичай надто емоційні, імпульсивні; **маніпулятивний** – ці педагоги цілеспрямовано працюють на результат і досягають поставленої мети; **паралельний** – педагоги зорієнтовані на навчальну дисципліну, залучають до її вивчення вихованців, удосконалюючися самі; **діалогічний** – педагог і студенти спілкуються на партнерських засадах співтворчості та співробітництва. Викладач творить алгоритм взаємодії, співпраці, моделює проблему, яку вони спільно зі студентами конструктивно розв'язують [9].

Якщо ж брати класифікацію спілкування В. Кан-Каліка, то конструктивними для реалізації діалогічного підходу є спілкування на підставі **захоплення спільною творчою діяльністю** та спілкування, що ґрунтується на **дружньому ставленні** до викладача, позитивному особистісному сприйнятті студентами свого педагога [5, с. 97–100]. Практика діяльності вищої школи доводить, що існують й інші стилі спілкування викладачів і студентів: **спілкування-дистанція** із чітким проявом авторитаризму педагога, **спілкування-заякування** як гіперавторитаризм, стиль **загравання, що часто містить у собі поблажливість і нещирість**.

Діалогічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи реалізується також сугестивною дією викладача. Як зазначає Д. Пашенко, кожен педагог є сугестором [7].

Ідеться про те, що як учень вірить своєму вчителю, так і студент вірить своєму наставникові. Тому головне завдання вищої школи – позитивне навіювання студентам викладацького досвіду, професіоналізму, педагогічної майстерності.

Під час дослідження ми встановили, що ефективними для забезпечення діалогічного підходу в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи є, наприклад, такі діалогічні прийоми взаємодії, як формулювання проблеми для спільного розв'язання; запитання до студентів; можливість вибору завдання та шляхів його розв'язання; звернення до минулого досвіду; оцінювання відповідей колег; рецензування відповідей; самооцінювання та ін.

Серед форм організації навчального процесу найбільш ефективні для забезпечення діалогічного підходу проблемна лекція, лекція-розповідь, лекція з мотивацією студентів до її вивчення, практичні заняття, семінарські заняття та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Діалогічний підхід – один із провідних у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи, оскільки саме він забезпечує готовність майбутнього педагога до гуманістичної взаємодії з молодшими школярами, сприяє формуванню гуманістичного та демократичного стилю його взаємин з педагогами, батьками та учнями.

Діалогічний підхід сприяє формуванню в майбутніх учителів навичок діалогічного спілкування, основою якого є вміння слухати й чути, визначати в розмові з іншими важливу думку, підтримувати її, емоційно реагувати, тобто взаємодіяти та взаємовпливати один на одного.

Діалогічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи може бути реалізований за таких умов: рівноправної взаємодії викладачів і студентів; готовності викладача до діалогу зі студентами; готовності студентів до діалогу; створення сприятливого діалогічно-гуманістичного навчально-виховного середовища; включення в навчально-виховний процес ситуацій вибору, проблемних завдань; насичення змісту навчальних предметів творчими й запитально-відповідними завданнями; застосування проблемно-пошукового стилю педагогічного спілкування; залучення студентів до пошукової діяльності; діагностика рівня готовності студентів до діалогічної взаємодії та ін. Саме науково-педагогічне обґрунтування, вивчення названих нами умов, пошук оптимальних шляхів їх реалізації і потребують *подальшого дослідження*.

Джерела та література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Долинська Л. В. Психолого-педагогічні умови ефективної взаємодії викладачів і студентів в умовах традиційної освіти / Л. В. Долинська // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2005. – Вип. 26, т. 2. – С. 8–11.
3. Іванова Т. В. Професійна культура майбутнього вчителя / Т. В. Іванова // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86–93.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : [б. и.], 1987. – 180 с.
6. Кіліченко О. Ігрові методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності майбутніх учителів початкових класів : збірник / О. Кіліченко // Школа першого ступеня: Теорія і практика : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-ту ім. Г. Сковороди / редкол. : В. П. Коцур (гол. ред.) та ін. – Переяслав-Хмельницький : Астон, 2003. – Вип. 7. – С. 184–189.
7. Пащенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці : монографія / Д. І. Пащенко. – К. : Наук. світ, 2001. – 278 с.
8. Митрофанов К. Г. Ученичество как реализация субъектности ученика в педагогическом общении / К. Г. Митрофанов. – Таллин : [б. в.], 1990. – С. 56–61.
9. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // Вибр. тв. : в 5 т. Т. 4. – К. : Радян. шк., 1977. – С. 391–626.
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв. : в 5 т. Т. 2. – К. : Радян. шк., 1977. – С. 149–416.
11. Смирнова Е. Э. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием / Е. Э. Смирнова. – Л. : Из-во ЛГУ, 1977. – 136 с.

Антонюк Надежда. Диалогический подход в профессиональной подготовке будущего учителя начальной школы. В статье раскрывается сущность диалогического подхода в профессиональной подготовке будущего учителя начальной школы; его роль в профессиональном становлении будущего специалиста; анализируются формы диалогического взаимодействия преподавателя и студентов в педагогическом процессе. Автор отмечает, что внутренним условием диалогического взаимодействия выступают взаимоотношения между преподавателем и студентом, которые можно квалифицировать как личностные. Диалогический подход в профессиональной подготовке будущих учителей начальной школы может быть реализован в условиях равноправного взаимодействия преподавателей и студентов; готовности преподавателя к диалогу со студентами; готовности студентов к диалогу с преподавателями; создания благоприятной диалогически-гуманистической учебно-воспитательной среды.

Ключевые слова: диалог, диалогическое взаимодействие, профессиональная подготовка будущего учителя начальной школы, диалогический подход, модель учителя начальной школы.

Antonyuk Nadiia. Dialogic Approach is in Professional Preparation of Future Teacher of Initial School.

In the article essence of dialogic approach opens up in professional preparation of future teacher of initial school; his role is in the professional becoming of future specialist; the forms of dialogic cooperation of teacher and students are analyzed in a pedagogical process. An author marks that mutual relations come forward the internal condition of dialogic co-operation between a teacher and student, that can be characterized as personality. Dialogic approach in professional preparation of future teachers of initial school can be realized in the conditions of equal in rights co-operation of teachers and students; to readiness of teacher to the dialogue with students; to readiness of students to the dialogue with teachers.

Key words: dialogue, dialogic co-operation, professional preparation.

Стаття надійшла до редколегії
15.06.2014 р.